

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ (лінгвометодичний аспект)

А На основі застосування теоретичних та емпіричних методів дослідження авторами статті охарактеризовано окремі педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Звернуто увагу на важливість розуміння дітьми змісту поняття «емоційний інтелект», на формування в них уміння усвідомлювати власний емоційний стан і стан інших людей у процесі спілкування. Відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти (2018 р.) розглянуто окремі лінгвометодичні аспекти вирішення проблеми й запропоновано конкретні засоби розвитку емоційного інтелекту дітей для впровадження в освітній процес Нової української школи, зокрема під час проведення ранкових зустрічей.

Ключові слова: емоційний інтелект; молодші школярі; педагогічні умови; засоби розвитку; ранкові зустрічі

Актуальність проблеми. В останні десятиріччя все більше простежується тенденція, коли високі розумові здібності та хороші показники навчальної діяльності випускників шкіл не є гарантією їхньої успішності в житті. Дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних учених і життєва практика доводять, що успішними стають люди, які здатні контролювати свій емоційний стан, урахувати особливості його впливу на емоції інших людей і на цій основі будувати позитивні стосунки з іншими.

Відповідно до Концепції Нової української школи, що проголосила перехід від школи знань до школи компетентностей XXI століття, школа має готувати випускників, які зможуть швидко орієнтуватися в життєвих ситуаціях і професійних проблемах, будуть здатні проявляти активність та ініціативність, сміливо й виважено підходити до планування й виконання поставлених завдань тощо [5]. Вирішення цих завдань неможливе без наявності у випускників належного рівня емоційного інтелекту. Важливу роль у процесі формування емоційної сфери здобувачів освіти покликана виконувати сучасна початкова школа. Таким чином, актуальність теми нашого дослідження зумовлена освітньою та соціальною значущістю окресленої проблеми.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Поняття «емоційний інтелект» з'явилося у психологічній літературі з виходом у світ відомої монографії Г. Гарднера «Frames of mind», у якій уперше було обґрунтовано необхідність

переглянути тлумачення поняття «інтелект» і спосіб його вимірювання за допомогою коефіцієнта інтелектуального розвитку «IQ» [13].

Пізніше емоційний інтелект став предметом досліджень зарубіжних учених Р. Бар-Она, Д. Гоулмана, М. Зайднера, Д. Карузо, Дж. Майера, Дж. Меттьюса, Г. Орме, П. Саловея, Д. Слайтера, Р. Робертса та ін. [1].

У вітчизняній психології теоретико-методологічний підхід до вивчення емоційного інтелекту розроблено Е. Носенко й Н. Ковригою [6].

Предметом досліджень М. Шпак став емоційний інтелект як особистісний ресурс забезпечення психологічного благополуччя молодших школярів [12]. Емоційно-ціннісний складник у процесі вивчення предметів мовно-літературного циклу розглянуто в працях О. Вашуленко, Т. Дорошенко, Г. Підлужної та ін. [3; 4; 7]. У названих дослідженнях загальною є думка науковців про те, що розвиток емоційного інтелекту молодших школярів є актуальним завданням у світлі вирішення проблеми емоційного здоров'я дітей та соціалізації їх у суспільстві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У Державному стандарті початкової освіти (2018 р.) серед умінь, спільних для всіх компетентностей, названі *вміння конструктивно керувати емоціями* [9, с. 5]. Разом із тим під час аналізу наукової літератури було з'ясовано, що проблема розвитку емоційного інтелекту

молодших школярів (зокрема її лінгвометодичний аспект) досліджена ще не повною мірою.

Мета статті – розглянути окремі педагогічні умови й засоби розвитку емоційного інтелекту здобувачів початкової освіти; на прикладі передового педагогічного досвіду розкрити лінгвометодичні аспекти розвитку емоційного інтелекту школярів під час проведення ранкових зустрічей.

Викладення основного матеріалу. Перший етап нашого дослідження передбачав вивчення психолого-педагогічної літератури з метою з'ясування сутності ключових понять: «педагогічні умови» та «емоційний інтелект».

Аналіз наукових джерел дав нам можливість виокремити основні положення й зробити наступні узагальнення:

1) педагогічні умови є якісною характеристикою основних факторів, процесів і явищ освітнього середовища;

2) такі умови створюються цілеспрямовано й реалізуються в освітньому середовищі; вони забезпечують вирішення поставленого педагогічного завдання й позитивно впливають на ефективність і результативність освітнього процесу;

3) компоненти педагогічних умов наступні: нормативна база, зміст освіти, матеріально-технічна база, технології навчання, навчально-методичне забезпечення, міжособистісна взаємодія учасників освітнього процесу, психологічний мікроклімат [10, с. 90-92].

Відповідно до теми нашого дослідження, визначаємо педагогічні умови як *особливості організації освітнього процесу в Новій українській школі, що детермінують позитивні результати розвитку емоційного інтелекту здобувачів початкової освіти, забезпечують можливість їхнього досягнення.*

У вітчизняній педагогіці виділено два рівні педагогічних умов. Перший рівень – це особистісні характеристики школярів, що обумовлюють успішність протікання освітнього процесу. Другий – безпосередні обставини його реалізації: адаптація дітей до нового освітнього середовища, зміст та організація діяльності школярів, їхні міжособистісні відносини, спосіб взаємодії педагога з дітьми тощо [там само].

З огляду на тему й мету нашого дослідження, акцентуємо особливу увагу на другому рівні педагогічних умов. Зокрема, нами розглянуто такі компоненти: методичне забезпечення освітнього процесу, міжособистісна взаємодія його учасників і психологічний мікроклімат.

Стосовно визначення поняття «емоційний інтелект» аналіз наукової літератури засвідчив, що вчені пропонують значну кількість його тлумачень [1; 2; 6; 8; 13]. Узагальнивши визначення, приходимо до висновку, що *емоційний інтелект (EI)* (англ. emotional intelligence) – це група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій та емоцій оточуючих. Люди з високим рівнем емоційного інтелек-

ту добре розуміють свої емоції й почуття інших, можуть ефективно керувати своєю емоційною сферою, і тому в суспільстві їхня поведінка адаптивніша, вони легше досягають своїх цілей у взаємодії із соціумом. За визначенням науковців, емоційний інтелект має наступну структуру: 1) усвідомлення власних емоцій; 2) управління своїми емоціями; 3) самомотивація; 4) уміння розпізнавати емоції інших людей; 5) уміння будувати стосунки.

Емоційний інтелект особистості розвивається впродовж життя. Особливої важливості його розвиток починає набувати в молодшому шкільному віці, оскільки в цей період відбувається активний розвиток емоційного ставлення особистості до себе та інших. При цьому емоційна компетентність розвивається поетапно в умовах постійного навчання, тренування та набуття емоційного досвіду. Учені виокремлюють такі етапи формування емоційної компетентності молодших школярів [1, с. 83–95]:

I. Мотиваційно-ціннісний (етап усвідомлення) – формування готовності дітей до пізнання світу, його закономірностей; до самопізнання, що полягає в усвідомленні впливу емоційної сфери на життєдіяльність, відповідальності за власні емоційні переживання.

II. Пізнавальний – засвоєння молодшими школярами інформації про внутрішній світ людини та місце емоцій і почуттів у ньому (емоції, їхні види, функції, причини виникнення, рівні прояву; способи управління емоціями).

III. Навчальний – виконання вправ, спрямованих на усвідомлення емоційних станів, набуття навичок регуляції власної емоційно-почуттєвої сфери в умовах освітнього процесу.

IV. Практичний – реалізація набутих компетентностей для запровадження змін у реальному житті.

V. Творчий – передбачає креативне застосування компетентностей у певних життєвих ситуаціях.

Відзначимо, що розвиток емоційного інтелекту молодших школярів вимагає обов'язкового врахування їхніх вікових психофізіологічних особливостей. Наприклад, учитель має враховувати, що основним джерелом емоцій дітей молодшого шкільного віку є навчальна діяльність, яка має обов'язково поєднуватись з ігровою. Характерними особливостями емоційної сфери дітей у цей період є швидка реакція на події та їхнє яскраве сприйняття; безпосередність, відвертість вираження переживань; значна емоційна нестійкість; недостатнє усвідомлення чужих емоцій і почуттів (винятком є базові емоції страху та радості). Значними емоціогенними факторами для молодших школярів є не лише ігри й спілкування з однолітками, а й результати навчання та оцінювання цих результатів учителем, однокласниками й батьками [2, с. 583].

З'ясування сутності ключових понять дозволило нам перейти до констатувального етапу дослідження – визначення рівня емоційного інтелекту молодших школярів у сучасній початковій школі. Із цією метою нами було використано спеціальну діагностику (автор Н. Холл), яка дає

можливість визначити загальний рівень емоційного інтелекту (високий, середній, низький) за такими шкалами: «Емоційна обізнаність», «Управління своїми емоціями» «Самомотивація», «Емпатія», «Розпізнавання емоцій інших людей» [11, с. 57–59]. Зауважимо, що формулювання

запитань анкети було адаптовано нами (без корегування їхнього змісту) відповідно до віку дітей. В експерименті брали участь 60 учнів 4-А та 4-Б класів Житомирської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 30. Представимо результати анкетування (табл. 1):

Таблиця 1

Результати діагностики емоційного інтелекту молодших школярів за методикою Н. Холла

№ з/п	Шкала складників EI	Класи, к-сть учнів	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
			к-сть уч.	%	к-сть уч.	%	к-сть уч.	%
1.	Емоційна обізнаність	4-А,		13 %	28	47 %	24	40 %
2.	Управління своїми емоціями		4	7 %	22	37 %	34	56 %
3.	Самомотивація		6	10 %	19	32 %	35	58 %
4.	Емпатія	4-Б	10	17 %	29	48 %	21	35 %
5.	Розпізнавання емоцій інших людей	60 уч.	17	28 %	27	45 %	16	27 %
6.	Загальний рівень EI			15 %		42 %		43 %

Як бачимо, кількісні та якісні показники констатувального експерименту засвідчили, що рівень емоційного інтелекту молодших школярів потребує корекції. Особливої уваги вимагають такі показники, як емоційна обізнаність, самомотивація та вміння дітей керувати своїми емоціями. Зауважимо, що бесіди з учителями (нами було опитано 14 осіб) та спостереження за освітнім процесом (відвідано 16 уроків літературного читання в 4-тих класах) також привели до висновку про недостатню обізнаність значної частини педагогів з проблемами розвитку емоційного інтелекту молодших школярів.

З огляду на виявлені недоліки, розглянемо окремі педагогічні умови й засоби розвитку емоційного інтелекту учнів початкових класів, ефективність яких доведена практикою.

Важливою передумовою розвитку емоційного інтелекту є розуміння школярем власного емоційного стану та адекватна емоційна реакція на ті чи інші зовнішні чинники. Для цього необхідно передусім ознайомити дітей із поняттям «емоція», навчати практично розрізняти різні види емоцій шляхом бесід, спостережень, ситуаційних вправ, ігрових форм навчання.

Серед педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту дітей надзвичайно важливим є створення сприятливого освітнього середовища. У початкових класах діти можуть навчатися аналізувати власний емоційний стан і керувати емоціями передусім на уроках із різних навчальних предметів і під час проведення виховних заходів. Як свідчать дослідження, особливо ефективними в цьому аспекті можуть стати уроки літературного читання, адже мета літературної освіти полягає не лише у формуванні комунікативної та читацької компетентностей, але й у збагаченні емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів [7, с. 29- 34].

Цікавим також є передовий педагогічний досвід щодо розвитку емоційного інтелекту дітей під час ранкових

зустрічей, на якому зупинимось докладніше. Ранкова зустріч – своєрідний етап підготовки школярів до робочого дня. Тривалість ранкової зустрічі – орієнтовно 5–20 хвилин. Тут діти вчаться вітатися, спілкуватись, обмінюватися інформацією, ставити запитання, слухати думки друзів, беруть участь в іграх тощо. Важливо, що для ранкової зустрічі характерним є піклування один про одного, відчуття емоційної безпеки. Завдяки ранковим зустрічам школярі вчаться переходити від зосередження уваги на власній особистості до взаємодії з іншими людьми.

З метою розвитку емоційного інтелекту школярів під час ранкових зустрічей співавтор статті вчитель-методист початкових класів І. Худякова використовує навчальні ігри, мовленнєві ситуаційні вправи, інсценізацію, різноманітні тренінги, психогімнастику, кольоро- й сміхотерапію тощо. Важливо, що провідне місце в комплексі засобів займають вправи лінгвістичного характеру, що спрямовані на розвиток не тільки емоційного інтелекту, але й комунікативних умінь.

Наведемо приклади таких вправ із досвіду педагога:

«Чарівні окуляри». Крізь «чарівні» окуляри можна побачити лише щось добре. Ставши в коло та передаючи окуляри з рук у руки однокласникові, який стоїть ліворуч, діти вітаються й розповідають, що гарне вони бачать у ньому.

«Привітна долонька». Діти кладуть свою долоньку на аркуш паперу, обводять її. Потім на контурному зображенні пишуть побажання сусідові по парті й дарують один одному. При цьому школярі не забувають висловити вдячність за подарунок.

«Живі картинки». Діти під керівництвом учителя розглядають сюжетні ілюстрації, які за змістом близькі до їхнього життєвого досвіду, та усно описують емоційний стан персонажів. Потім школярі імітують дії та емоції героїв. На початковому етапі вчитель має дати зразок вираження емоцій, наприклад: «Зроби, як я».

«Який (яка) я». Учитель пропонує дітям описати свій емоційний стан за допомогою епітетів і порівнянь (без уживання термінів). Наприклад: я веселий та грайливий, як літній дощик; я задоволена, як котик на сонечку; я сумний, як осінній дощ тощо.

«Як ти себе почуваєш?». Вправа виконується по колу. Кожна дитина уважно дивиться на свого сусіда зліва, намагається виявити, як той себе почуває, а потім розповідає про це. Дитина, стан якої описується, слухає й погоджується (або ні) з розповіддю, доповнює її. Ця вправа за умов систематичного виконання сприяє розвиткові емпатії.

Одним із прийомів, що дозволяє навчити школярів аналізувати й оцінювати власну діяльність, свій емоційний стан, є рефлексія, яка проводиться в кінці ранкової зустрічі або всього уроку. З метою рефлексії емоційного стану дітей І. Худякова використовує такі прийоми:

«Мій настрій» – діти оцінюють свій настрій за допомогою карток з відповідними «мімічними портретами» (сумним, веселим, серйозним);

«Моє сонечко» – діти вибирають одне з трьох зображень: сонце – «у мене чудовий настрій», сонце й хмаринка – «у мене гарний настрій, але...», хмаринка – «сьогодні в мене сумний настрій, тому що...»;

«Мікрофон» – діти говорять по черзі в уявний мікрофон, висловлюючи своє враження від ранкової зустрічі;

«Веселка» – діти прикріплюють магніти на той колір веселки, який відповідає їхньому настрою.

Як результат, учні 3–4 класів мають навчитися аналізувати свої емоції, знаходити відповіді на такі запитання:

– Які емоції ви відчували в тій чи іншій ситуації (радість, задоволення, страх, сум, гнів)?

– Які фізичні відчуття супроводжували вас під час переживання тих чи інших емоцій (стискання у горлі, судоми в ногах, тремтіння рук тощо)?

– Чи змогли ви контролювати свої емоції?

– Як потрібно було діяти в ситуації емоційного напруження?

– Що потрібно робити для того, щоб контролювати власні емоції або сприйняти емоційний стан іншої людини?

Висновки з дослідження. Розглядаючи питання про створення педагогічних умов у контексті розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, дійшли висновку, що підвищенню сформованості його рівня значною мірою сприятиме сучасне методичне забезпечення освітнього процесу, міжособистісна взаємодія його учасників і психологічний мікроклімат у дитячому колективі. При цьому педагогам необхідно звернути особливу увагу на впровадження особистісно зорієнтованого та компетентнісного підходів до розвитку емоційного інтелекту.

Стаття не претендує на вичерпний аналіз окресленої проблеми. **Перспективи подальших розвідок** вбачаємо в розробленні дидактичної моделі розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на різних етапах

уроків рідної мови й літературного читання, проведенні формувального експерименту за темою дослідження та аналізі його результатів.

Список використаних джерел

1. Андреева И. Н. Об истории развития понятия «эмоциональный интеллект». *Вопросы психологии*. 2008. № 5. С. 83-95.
2. Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968 с.
3. Вашуленко О. Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра. *Початкова школа*. 2013. № 1. С. 13-17.
4. Дорошенко Т. В. Виховання емоційної культури школярів засобами інтегрованого вивчення предметів мовно-літературного циклу та музики. URL : <http://studentam.net.ua/content/view/7707/>.
5. Концепція нової української школи / за заг. ред. М. Грищенка. Київ : Основа, 2016. 31 с.
6. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
7. Підлужна Г. В. Розвиток емоційної сфери молодших школярів на уроках літературного читання // Професійна освіта в умовах інтеграційних процесів: теорія і практика : зб. наук. праць / за заг. ред. С. С. Вітвицької та Н. Є. Колесник. Житомир : ФОП «Н. М. Левковець», 2017. Ч. 2. С. 29-34.
8. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 216 с.
9. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. Київ : Світоч, 2019. С. 4-33.
10. Тверезовська Н., Філіппова Л. Сутність та зміст поняття «педагогічні умови». *Нова педагогічна думка*. 2009. № 3. С. 90-92.
11. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Диагностика «эмоционального интеллекта» (Н. Холл) // Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. С. 57-59.
12. Шпак М. Емоційний інтелект як особистісний ресурс забезпечення психологічного благополуччя молодших школярів. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 266-270.
13. Gardner H. *Frames of mind: The theory of multiple intelligences* r. N. Y. : Basic Books, 1983. 449 p.

References

1. Andreeva, Y. N. (2008). Ob ystoriyu razvytyia poniatiya «emotsyonalnyi yntellekt». *Voprosy psikhologii*, № 5, 83-95 [in Russian].
2. Varii, M. I. (2007). *Zahalna psikhoholohiia : navch. posib*. Kyiv : Tsentru uchbovoi literatury, 968 [in Ukrainian].
3. Vashulenko, O. (2013). Emotsiino-tsinisna skladova u strukturi chytatskoi kompetentnosti molodshoho shkoliara. *Pochatkova shkola*, № 1, 13-17 [in Ukrainian].
4. Doroshenko, T. V. Vykhovannia emotsiinoi kultury shkoliariv zasobamy intehrovanooho vyvchennia predmetiv movno-literaturnoho tsykladu ta muzyky. URL : <http://studentam.net.ua/content/view/7707/> [in Ukrainian].
5. Hryshchenka, M. (Eds.) (2016). *Kontseptsiia novoi ukrainskoi shkoly*. Kyiv : Osнова, 31 [in Ukrainian].
6. Nosenko, E. L., Kovryha, N. V. (2003). Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii. Kyiv : Vyshcha shkola, 126 [in Ukrainian].
7. Pidluzhna, H. V. (2017). Rozvytok emotsiinoi sfery molodshykh shkoliariv na urokakh literaturnoho chytannia // *Profesiina osvita v umovakh intehratsiinykh protsesiv: teorii i praktyka : zb. nauk. prats / za zah. red. S. S. Vitvytskoi ta N. Ye. Kolesnyk*. Zhytomyr : FOP «N. M. Levkovets», ch. 2, 29-34 [in Ukrainian].
8. Voitko, V. I. (Eds.) (1982). *Psikhoholichnyi slovnyk*. Kyiv : Vyshcha shkola, 216 [in Ukrainian].
9. *Typovi osvithni prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity: 1-2 ta 3-4 klasy*. (2019) Kyiv : Svitoch, 4-33 [in Ukrainian].
10. Tverezovska, N., Filippova, L. (2009). Sutnist ta zmist poniattia «pedahohichni umovy». *Nova pedahohichna dumka*, № 3, 90-92 [in Ukrainian].
11. Fetyskyn, N. P., Kozlov, V. V., Manuilov H. M. (2002). *Dyahnostiya «emotsyonalnooho yntellekta» (N. Kholl) // Sotsyalno-psikhoholohicheskaiia dyahnostiya razvytyia lychnosti y mal'khh hrupp*. Moskva : Yzd-vo Ynystytuta Psikhoterapyi, 57-59 [in Russian].
12. Shpak, M. (2016). Emotsiinyi intelekt yak osobystisnyi resurs zabezpechennia psikhoholichnooho blahopoluchchia molodshykh shkoliariv. *Nauka i osvita*, № 5, 266-270 [in Ukrainian].
13. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences* r. N. Y. : Basic Books, 449 p.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 08.11.2019

Подлужная Галина, Худякова Ирина. Педагогические условия развития эмоционального интеллекта младших школьников (лингвометодический аспект).

А На основе применения теоретических и эмпирических методов исследования авторами статьи охарактеризованы отдельные педагогические условия развития эмоционального интеллекта учащихся начальной школы. Обращено внимание на важность усвоения детьми понятия «эмоциональный интеллект», на формирование у них умения осознавать собственное эмоциональное состояние и состояние других людей. Согласно требованиям Государственного стандарта начального образования (2018 г.) рассмотрены отдельные лингвометодические аспекты решения проблемы и предложены конкретные средства развития эмоционального интеллекта для внедрения в образовательный процесс Новой украинской школы, в частности во время проведения утренних встреч.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект; младшие школьники; педагогические условия; средства развития; утренние встречи

Pidluzhna Halyna, Khudiakova Iryna. Pedagogical Conditions of the Emotional Intelligence Development of Primary School Students (linguomethodical aspect).

С On the bases of theoretical and empirical methods of research, the authors of the paper characterize some pedagogical conditions for the development of emotional intelligence of primary school students. In the paper, the attention is paid to the importance of understanding the meaning of the concept «emotional intelligence» by children. The given research emphasizes the idea of formation in primary school students the ability to understand their own emotional state and the condition of other people in the process of communication. In accordance with the requirements of the State Standard for Primary Education (2018), some linguomethodical aspects of problem solving are considered and specific means of children's emotional intelligence development are suggested for introduction them into New Ukrainian School educational process, in particular during the morning meetings.

Key words: emotional intelligence; primary school pupils; pedagogical conditions; means of development; morning meetings

Підлужна Галина Володимирівна, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри лінгвометодики та культури фахової мови Житомирського державного університету імені Івана Франка

E-mail: pid.galina9@gmail.com

Худякова Ирина Василівна, вчителька-методист початкових класів Житомирської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 30

E-mail: irina110319@gmail.com